

De zieke verbeelding

De Academische Boekengids 41, oktober 2003, pp. 12.

Literatuur onderwijst over ziekte en lezers zijn betere artsen. Aldus de samenstellers van een onlangs verschenen bundel essays. Een internist in opleiding neemt de proef op de som.

'Gezondheid is banaal en saai', aldus Zeno in Italo Svevo's *De bekentenissen van Zeno*, een van de besproken boeken in de essaybundel *Ziektebeelden. Essays over literatuur en geneeskunde*. Niet voor niets menen de samenstellers van de bundel dat er, anders dan in het buitenland, in Nederland te weinig aandacht bestaat voor geneeskunde in literaire teksten. Af en toe een stuk in de medische bladen en 'De zieke mens in de romanliteratuur' van Simon Vestdijk, maar dat is het wel. Bovendien schreef Vestdijk zijn essay in 1964. Daarna viel er een diepe stilte, ook aan de universiteit. Met uitzondering - het dient gezegd - van de VU in Amsterdam, waar medisch studenten facultatief literatuur kunnen kiezen. Zo weinig aandacht is jammer, is de gedachte, want in de literatuur kunnen de arts en de arts in opleiding veel leren over hun vak.

En het is waar, literatuur brengt diepgang en begrip bij medische studenten. Hoe anders kunnen artsen iets begrijpen van wat een patiënt bezighoudt? Voor patiënt Zeno is ziekte de essentie van zijn bestaan. 'De gezonde analyseert zichzelf niet en kijkt evenmin in de spiegel. Alleen wij zieken weten iets van onszelf af, [...] daarom heeft de kerngezonde arts het zo moeilijk.' Denken alle patiënten er zo over? En is literatuur de plek om het antwoord op deze vraag te krijgen? Bieden de televisie, met haar persoonlijke ervaringen, of ziekenhuisseries als ER, of zelfs de *Viva* en *Libelle*, met hun bekentenissen en directheid, niet een veel waarachtiger beeld van de ervaring en verwachting van patiënten van vandaag? Nee, zeggen de samenstellers. Literatuur geeft veel meer reliëf en diepte aan de ervaringswereld van patiënt en arts.

'Kan een mens zonder besef van broosheid de schoonheid en het goede van het leven nog wel ervaren?'

En als artsen wat kunnen leren van de literatuur, welke boeken kunnen ze dan het beste lezen? De redactie van *Ziektebeelden* zocht zeventig(!) auteurs en stelde ze die vraag. Het merendeel van de schrijvers in de bundel is arts. Maar er zitten ook journalisten tussen, schrijvers en zelfs politici. In de door hen besproken boeken schrijven patiënten over zichzelf, hun ziekte en over hun dokters. Maar ook dokters schrijven over hun patiënten en soms over hun eigen ziekte. En in fictie zijn veel combinaties mogelijk. De ideale arts en ideale patiënt bestaan in ieder geval niet, zo blijkt. Artsen komen er over het algemeen niet goed vanaf: ze zijn arrogant of dom, en vaak allebei. Patiënten zijn op hun beurt vaak veeleisend, vervelend, en het zijn er vooral veel. Als je er één beter maakt, komen er twee voor terug, zoals wel direct gebeurt bij Dokter Deter in een boek van Toon Tellegen, zelf ook huisarts. De patiënten in zijn kinderboek uit 1997 zijn voorafgaand aan hun genezing tot groot klagen in staat. Net als de literair begaafden onder hen. Wijlen hoofdredacteur van *DeGroeneAmsterdammer*, journalist Martin van Amerongen, schreef over zijn spit. 'Het schiet met bliksemkracht in het gedeelte waar je bovenlichaam in het onderlichaam overgaat. Gekromd als de Heks van de Achterweg strompel je door de binnenstad, met veel gepuf en gekreun, en iedereen heeft, al je ellende ten spijt, het grootste plezier van de wereld. Want jij hebt spit en zij hebben geen spit.' De eigen ziekte verkleurt de visie op de overige werkelijkheid. 'Voor de zieke is een zere teen nog altijd belangrijker dan het grote lijden verder weg', zegt een van de auteurs. De Franse filosoof en kankerpatiënt Nancy kan niet alleen zijn gedachten niet meer verleggen, hij verandert zelfs in zijn zieke hart, een orgaan waarvan hij het functioneren daarvoor alleen in symbolische zin had gezien. 'Ik en ziek wordt ik ben ziek en uiteindelijk het ziek-zijn dat ben ik.' Grote, maar ook ondoorgroondelijke gedachten. 'Ik ben de zieke en de geneeskunst, ik ben de kankercel en het donororgaan, ik ben de immuniteitsremmers en hun palliatieven, ik ben de ijzerdrankjes ... een levende dode.' Hij overleeft al zijn ziektes, maar betaalt daarvoor een hoge prijs. Het brengt hem uiteindelijk nog slechts tot aforismen als: 'Succes is een mythe, een mythe die bij het leven hoort.'

Kan een mens zonder besef van broosheid de schoonheid en het goede van het leven nog wel ervaren, gelukkig zijn? De filosofe Martha Nussbaum vraagt zich dat af in een ander essay. Bijkomende vraag is of lijden inderdaad scheppend kan zijn, een hardnekkige notie uit de Romantiek. Leverkühn, de protagonist in de roman *Doktor Faustus* van Thomas Mann, vindt in zijn syfilis een mogelijkheid los te komen van zijn 'rationele ik'. Pas als syfilislijder kan hij die plaats laten maken voor de creërende componist in hemzelf. Zeno wil zelfs niet meer zonder zijn ziekte. 'Heeft de diabetes u erg bang gemaakt? Ik ontkende het, maar zei niet dat ik me erg eenzaam voelde nu de dierbare ziekte me had verlaten.'

Kortom, moeten artsen wel genezen? Opvallend veel auteurs vragen zich dat af, terwijl de vraag onder medici en medische studenten niet razend populair is. In dit boek wordt hen onder andere de jonge, blinde markies Silvio voorgehouden, een romanfiguur van Pirandello. De jonge markies wordt verliefd op juffrouw Lydia. Vooral op haar stem. Een arts dringt zich aan de jongen op en geeft hem zijn gezichtsvermogen terug, net voor het geplande huwelijk tussen hem en zijn geliefde. Uit angst teleur te

stellen in de ogen van haar geliefde markies, vlucht Lydia, om in zijn herinnering voor altijd een stem te blijven. Toine Lagro-Janssen, huisarts en hoogleraar, haalt zijn voorbeeld uit een verhaal van Tellegen, waarin een olifant bij voortduring in bomen wil klimmen, terwijl hij dat eigenlijk niet kan. Na enige 'stuitende' ontwikkelingen (de olifant valt uit elke boom waar hij in klimt), vraagt hij de andere dieren van het bos, die bezorgd zijn en hem willen beschermen, of ze hem met rust willen laten. Lagro-Janssen meent dat ook artsen beter moeten luisteren naar hun patiënten, hoe zielig die ook lijken. Niet elke 'ziekte' behoeft behandeling. 'De kunst om niet te handelen moet geleerd worden.'

Maar niet iedere zieke zal belang hebben bij de ontkenning van een behandelend arts. Een van de vragen die uit al deze essays opdoemt is: hoe kan een arts zijn patiënt het best begrijpen? 'Het zou goed zijn van kandidaten voor de studie geneeskunde te eisen dat ze minstens enkele weken in een ziekenhuis zijn opgenomen voordat ze kunnen worden toegelaten', schrijft Van der Meer, een van de samenstellers. Maar daar zitten gevaren aan, vooral voor de arts. Van der Meer refereert aan Tjechovs 'Zaal 6'. Hier neemt de gestichtsarts Ragin de plaats in van zijn patiënt Gromov. De arts laat zich opnemen, maar besluit al snel dat dit geen goed idee is. De bewaker laat hem echter niet vertrekken en hij wordt in elkaar geslagen. Hij raakt gevangen in de omgedraaide rol en sterft uiteindelijk op zaal. Hierdoor komt Van der Meer tot de conclusie: medische studenten kunnen volstaan met het lezen van het toneelstuk. En voorts moeten ze hun eigen mogelijkheden tot begrip ontwikkelen. De hoofddocent medische ethiek en filosofie, Arko Oderwald, maakt bij een typografie van artsen de vergelijking tussen Sherlock Holmes en Maigret. Holmes staat volgens hem voor de superspecialist, de speurder (arts) die door deductie de waarheid achterhaalt, maar misschien nooit helemaal de dader (lees ziekte en patiënt) zal begrijpen. Maigret staat volgens de auteur meer model voor de huisarts, die op zoek gaat naar de 'scene of the crime'. Hij snuift de sfeer op en komt zo tot zijn conclusies.

Verfrissend voor de jonge arts is ook te lezen dat niet alleen de nukkige patiënt, maar ook grote schrijvers - die in de essays worden besproken - zich meestal niet veel voorstellen van de hulp van de arts. 'De geneeskunde is een compendium van de successieve en tegenstrijdige vergissingen van de geneesheren', schrijft Marcel Proust. En Bernard Shaw zet de artsen in zijn toneelstuk neer als ijdele dommeriken, die elkaar voortdurend de hand boven het hoofd houden. Dr. Bovary wordt bedrogen door zijn vrouw en bedrijft experimentele geneeskunst zonder kennis.

Maar de hoofdvraag luidt natuurlijk: heeft de beginnende arts nou iets aan al deze inzichten? Door de literatuurkeuze zullen artsen in opleiding zich zeker aangesproken voelen. Al is het maar om te weten dat geneeskunde zich ook afspeelde in negentiende-eeuws Rusland of in het twintigste-eeuwse Frankrijk. En dat de verschillen tussen toen en nu zich vooral op het technische vlak verhouden. Op het intermenselijke vlak is eigenlijk weinig veranderd. Patiënten houden hoge verwachtingen en artsen houden hun onzekerheden, hoe verhuuld ook. Daarom is het een interessant boek. Maar het verplicht stellen van een dergelijk boek, of van de besproken literatuur, lijkt me onnodig. Hoe spijtig voor de muze ook, empathie leer je voornamelijk door echt interesse te hebben in de patiënt zelf en niet alleen in zijn of haar ziekte. Toch verdient dit boek een vervolg, al was het alleen maar omdat er nog veel interessante auteurs onbesproken zijn gebleven. Dat zijn zelfs niet de minste. Neem alleen al de dokter-schrijvers Céline, Vasalis en Slauerhoff. Zevenhonderd en dertig bladzijden bleken niet genoeg om ook hen aandacht te geven.

Tycho Vuurmans is internist in opleiding.

Besproken boeken:

Ziektebeelden. Essays over literatuur en geneeskunde
door **F. Meulenberg, J. van der Meer** en **A.K. Oderwald** (red.).
Uitgeverij Lemma. Utrecht 2002.
730 blz. € 49,50